
СТИЛІСТИКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Отримано: 15 листопада 2021 р.

Прорецензовано: 2 грудня 2021 р.

Прийнято до друку: 3 грудня 2021 р.

e-mail: svitlana.kocherha@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-12(80)-96-101

Кочерга С. О. Леся Українка і Михайло Кривинюк: острозький контекст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 96–101.

УДК: 821.161.2(082)

Кочерга Світлана Олексіївна,
доктор філологічних наук, професор,
Національний університет «Острозька академія»

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І МИХАЙЛО КРИВИНЮК: ОСТРОЗЬКИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена характеру взаємин Михайла Кривинюка (1871-1944), вченого, літератора, педагога, учасника соціал-демократичного руху, з Лесею Українкою. У центрі її уваги перебуває висвітлена в автобіографічних матеріалах роль Острога у становленні побратима української письменниці. Проаналізовано листи Лесі Українки та членів її родини до Михайла Кривинюка, у яких наявні численні штрихи, які характеризують його світоглядні переконання та особистісні моральні властивості, а також низку поезій. Наголошено, що Леся Українка маркувала Михайла Кривинюка «остріжською душею», вбачаючи її в ментальності, естетичних смаках, любові до історичної Волині.

Доведено, що Михайло Кривинюк, уродженець селянської сім'ї з Острозчини, ще в молоді роки став представником української еліти. Його громадянська позиція зумовила переслідування з боку царської влади і тоталітарної сталінської системи. Опинившись у колі товаришів Лесі Українки, Михайло Кривинюк своїми властивостями та вчинками заслужив глибоку повагу письменниці та всіх членів її родини, зарекомендувавши себе людиною, здатною на лицарські вчинки.

Ключові слова: автобіографія, побратимство, соціал-демократія, українська мова, тоталітаризм.

Svitlana O. Kocherha,
PhD in Philology, professor,
National University of Ostroh Academy

LESYA UKRAINKA AND MYKHAYLO KRYVYNYUK: OSTROH CONTEXT

The article is devoted to Mykhaylo Kryvyniuk (1871-1944), a scientist, a writer, a teacher, and a member of the social-democratic movement, who left a significant heritage in Ukrainian history and culture of the late nineteenth – early decades of the twentieth century. The main task of the article is to outline Kryvyniuk's biographical connection with Ostroh and to characterize the uniqueness of his friendship with Lesya Ukrainka.

The article outlines the ancient phenomenon of brotherhood, the cult of which was re-actualized by Lesya Ukrainka. The main milestones of Mykhaylo Kryvyniuk's biography have been identified, using documentary materials that were not taken into account before.

In the article, it is analyzed the letters of Lesya Ukrainka and members of her family to Mykhaylo Kryvyniuk in which there are numerous touches that characterize his worldview beliefs and moral qualities. The writer's relationship with her friend and later a relative (sister's husband) is described. Special attention is paid to Lesya Ukrainka's poems dedicated to her brother. The article is pervasive in understanding the role of Ostroh in the formation of Mykhaylo Kryvyniuk. Emphasis is placed on his studies at the Ostroh Gymnasium and his stay in the Ostroh prison. Lesya Ukrainka marked Mykhaylo Kryvyniuk as a "soul of Ostroh", which was manifested in his mentality, aesthetic tastes, and love for historical Volyn.

The conclusions emphasize that Mykhaylo Kryvyniuk, a native of a peasant family from Ostroh region, became a representative of the Ukrainian elite at a young age. His civic stance led to persecution by the tsarist government and the totalitarian Stalinist system. With his qualities and deeds, Kryvyniuk earned the deep respect of Lesya Ukrainka and all members of her family, proving himself a man capable of chivalrous deeds.

Key words: autobiography, brotherhood, social-democracy, Ukrainian language, totalitarianism.

Михайло Кривинюк – особистість, що залишила вагомий слід в українській історії та культурі, зарекомендувавши себе громадським діячем, науковцем, перекладачем, педагогом. Водночас властива йому скромність зумовила перебування нашого непересічного крайнина в тіні поряд з іншими знаними сучасниками, що намагалися змінити долю України. Однак маргіналізувати це ім'я неможливо, позаяк Михайло Кривинюк став одним з найближчих друзів визначної письменниці Лесі Українки, її довіреною особою та однодумцем у візії суспільного руху на межі XIX та XX ст.

На сьогодні не так багато маємо студій, у яких рельєфно або ж принагідно окреслена постаць Михайла Кривинюка та його різнобічна діяльність. Насамперед слід згадати праці філологів – статтю Оксани Сліпушко «Незнана Леся Українка: листи Лесі Українки до Михайла Кривинюка (1995), книгу Івана Денисюка й Тамари Скрипки «Дворянське гніздо Косачів» (1999), розвідку Алли Дибі «Побратим», що увійшла до збірки авторки «Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів» (2003), студію Лариси Мірошніченко «Пам'ять про Лесю Українку (з листування Кривинюків 1929–1930-х років)»

(2010), працю Алли Диви та Олександри Шалагінової «Найкраща лілея з родинного саду Косачів» (2020). Серед інших досліджень у цьому аспекті варто виділити книгу Володимира Пристайка та Юрія Шаповала «Справа “Спілка визволення України”». Невідомі документи і факти» (1995), статті Віталія Мацька «На скрижальх невблаганної долі» (1994), Віктора Прокопчука «Острожанин М. В. Кривинюк – жертва харківського процесу у справі “Спілки визволення України”» (2004), Ірини Щукиної «Родина Кривинюків у роки війни (за спогадами й архівними матеріалами Л. А. Мищенко)» (2009).

Завдання статті – окреслити життєві перипетії Михайла Кривинюка, пов’язані з Острогом, та охарактеризувати винятковість дружби вихованця Острозької гімназії з Лесею Українкою.

Низка особистостей, що оточували Леся Українку, зумовила особливий інтерес з відстані часу. Серед найближчих товаришів письменниці слушно посів чільне місце Михайло Кривинюк. Як відомо, Леся Українка неодноразово засвідчувала свою нетерпимість щодо гендерних стереотипів. У сім’ї вона виросла разом зі старшим братом Михайлом, їх об’єднували спільні інтереси, розмаїті заняття, щира довіра і любов. Коло спілкування письменниці повсякчас розширювали освічені чоловіки, насамперед з пасіонарними властивостями, разом з котрими вона ініціювала культурні проекти, обмінювалася враженнями про суспільне й мистецьке життя, дискутувала з приводу політичних проблем тощо. Леся Українку пригнічувала аполотетика будь-яких обмежень для дівчат та жінок, яку вона особливо гостро відчувала в Галичині, Болгарії, Єгипті та інших краях. Для неї природною була дружба з чоловіками, епістолярна комунікація з ними. Серед адресатів Лесі Українки маємо чимало знаних суспільних діячів та письменників (Іван Франко, Михайло Павлик, Борис Грінченко, Осип Маковей та ін.), але не менш охоче вона підтримувала приятельські стосунки зі звичайними студентами, літераторами-початківцями, учасниками громадських рухів. Однак тільки двоє друзів Лесі Українки отримали статус «побратимів»¹ – Агатангел Кримський і Михайло Кривинюк.

Феномен побратимства, тобто прирівнювання дружби до родинних (кровних) зв’язків, має глибокі витоки, його складником є ритуал братання, зафіксований майже у всіх історико-культурних пластах, який вважають важливим елементом арійського воїнського комплексу. В Україні явище братання відоме зі скіфських часів, його культ був вельми високий у часи козаччини. Воно зафіксоване у фольклорних записах Лесі Українки. Один з її творів, написаний на основі сербського фольклору, – «Віла-посестра» – присвячений висвітленню високих взаємин міфічної дівчини і юнака, яких поєднує ця давня форма відданості одне одному. Безперечно, письменниці приваблювала в переказах про братання лицарська етика, шляхетність, жертвність, що є наскрізними мотивами у її творчості. В епістолярії Леся Українка зізнавалась, що вона дуже високо цінить професійне побратимство (*la confraternité littéraire*), але життя дозволило їй сповна відчувати максимальну братню підтримку і в найскладніших життєвих випробуваннях.

Познайомилися Леся Українка і Михайло Кривинюк на весіллі Людмили Старицької та Олександра Черняхівського в Києві, 26 січня 1896 р. Незабаром Кривинюк та сестра письменниці Ольга вирішили створити сім’ю, хоч офіційно вони побралися тільки 1904 р. На перших порах спільного життя пари стосунки з Косачами склалися напружено, хоча йшлося не про соціальну нерівність (Ольга була донькою статського радника, а її чоловік походив з селянського роду), спротив викликала принципова відмова молодої пари від вінчання. Така тенденція в середовищі молодої інтелігенції того часу була зумовлена гострим відчуттям кризи патріархальних родинних стосунків. Попри репутацію доволі прогресивної людини, мати форму громадянського шлюбу доньки з Михайлом Кривинюком сприйняла надзвичайно болісно, результатом чого стали тривалі «митарства» у спілкуванні, але врешті змирилася з твердою позицією подружжя і згодом сприймала зятя як рідного сина. Особливо палко відстоювала право сестри на власний вибір створювати сім’ю Леся Українка. Якщо з Михайлом Кривинюком батьки все-таки демонстрували цілковиту толерантність, то наодинці зі старшою донькою Олена Пчілка вела тривалі емоційні дискусії, які супроводжувалися слізьми і навіть істериками, що не стихали до ранку. Очевидно, докази Лесі Українки виявилися переконливішими, хоч ціна цього змагання їй коштувала дорого. За висловом письменниці, ті суперечки надломали їй душу, але все ж вона була втішена, що «помогла пробити дорогу до вільного і чесного життя» своєї сестри та її обранця. Очевидно, одним з аргументів у цих принципових суперечках була оцінка Лесею Українкою особистісних властивостей Михайла Кривинюка, якого вона характеризувала виключно з позитивного боку.

Михайло Кривинюк не сприймався в столиці провінціалом. Для його знайомих його мала батьківщина, Острожчина, асоціювалася з центром культури, розквіт якого припав на XVI – XVII ст., що був гордістю історичної Волині. У родині Косачів пієтет до Острога прищеплювала Олена Пчілка. Промовистими є її рядки з поеми «Волинські спогади»:

Остріг знакомитий, освітою вкритий!
Як степ ще облогом лишався
Геть там на безлюдді, дніпровським розпутті,
Освітою ти вже пишався.
Точив еси світло, що в тебе розквітло,
Мов квітка у княжам палаці;
І книги святії, й писання новії
Тямущих будили до праці [11, с. 35].

Хоча з часом Острожчина втратила свою минулу славу, але пам’ять про неї століттями живила наступні століття.

Михайло Кривинюк народився в с. Гнійниці, що свого часу входило до Острозького повіту (нині адміністративно воно належить до Хмельницької області). Острог відіграв неабияку роль у становленні його особистості. Про це переконливо свідчить збережена у Вінницькому краєзнавчому музеї автобіографія Михайла Кривинюка [4]. Документ під характерною назвою для обліку кадрів початку ХХ ст. «Curticulum vitae» (життєпис) був написаний ним власноручно, російською мовою, найвірогідніше 1923 р. у Могилів-Подільську, де оселилось подружжя Кривинюків. На ту пору найвірогідніше він за сумісництвом працював на посаді лектора у Могилів-Подільському сільськогосподарському технікумі ім. Селяніна. В автобіографії вказано, що сім’я Кривинюків не володіла землею в Гнійниці, а батько служив у місцевого поміщика. Початкову освіту Михайло отримав в сільській парафіяльній школі, після чого батько віддав здібного сина на навчання в шестикласну

¹ У листах деколи «побратимом» ще називала Леся Українка брата Ольги Кобилянської Володимира, але це радше зумовлено її духовною близькістю передусім з буковинською письменницею.

Острозьку прогімназію. На останньому році навчання, як свідчить автобіографія, Михайло вже намагався самостійно заробляти на своє життя. Бажаючи отримати повну гімназійну освіту, двадцятирічний юнак перебирається з Острога в Житомир для продовження навчання, усвідомлюючи, що батьки не в змозі утримувати його, оскільки лише до Острога вони мали можливість передавати синові набутки домашнього господарства.

Наступним етапом випускника острозької гімназії став Київ. Ставши студентом Київського університету (1893), де Михайло Кривинюк отримував освіту спочатку на медичному, а пізніше фізико-математичному факультеті, відразу потрапив у товариство шляхетної інтелігенції, яка відстоювала національні права українців. Цьому сприяло його навчання під орудою професора Олександра Черняхівського, який увів його в коло своїх родичів та однодумців, окрасою якого були імена Старицьких, Косачів, Лисенків. Як чимало представників свого покоління, юнак гордо позиціював себе «драгоманівцем».

Активна життєва позиція студента та його контакти закономірно призвели зарахування Михайла Кривинюка до числа осіб, маркованих «неблагонадійними», котрих зазвичай чекали арешти та виключення з навчального закладу. Такий шлях пройшов і Михайло Кривинюк. 24 листопада 1896 р. його заарештували, інкримінувавши розповсюдження нелегальної соціал-демократичної літератури, він пережив п'ятнадцятимісячне ув'язнення в Лук'янівській тюрмі. Серед тих, хто особливо співчував перспективному студенту, опинилася Леся Українка. Вона навіть мріяла «посидіти» за нього, натякаючи, що навчилася терпіти багато обмежень через хворобу. Згідно з вироком, Кривинюк два роки перебував на засланні в Астраханській губернії під гласним наглядом поліції.

Повернувся до Києва 1901 р. і довго шукав можливості продовжити навчання за кордоном, задумувався і про еміграцію в Америку. Однак переміг намір отримати в освіту у Львові, де, як здавалося спочатку, могла здобути фах медика і його наречена Ольга Косач, але численні перешкоди завадили реалізації цього плану. «Тут я очутився в крайній нужде вследствие невозможности найти заработок, однако решил не сдаваться и весной 1904 года отправился в Прагу...» [4] – читаємо в автобіографії Кривинюка. Безперечно, цей рік згадується помилково, найвірогідніше у Чехії Михайло Кривинюк знайшов «сталу домівку» ще 1902 р. Принаймні у листах Лесі Українки 1903 р. неодноразово згадується, що Кривинюк навчається у Празі. Завдяки їй відомі також кілька його тимчасових адрес, як-от: *Таборська, 3, На Бойути, 12*. По дорозі з Сан-Ремо у травні 1903 р. Леся Українка навіть коротко провідала² свого побратима у чеському місті, де він став студентом Празької політехніки, обравши відділ інженерної механіки. До речі, гроші на навчання Кривинюкові в сумі 150 рублів дала Леся Українка. Її хвилювало те, як сприйме людина зі складною долею цю допомогу, тому старалась повідомити про свою ухвалу якомога тактовніше, підключивши сестру Ольгу: «... я вважаю його за свого товариша, і, по настоящому, не повинен би церемонитись прийняти від мене якусь поміч, але я знаю, що психологія людей придушених злиднями дуже вразлива, отже не хочу звертатись просто до нього, а прошу твого делікатного посередництва. ... я б не хотіла навіть ненароком чимсь вразити його» [6, с. 207].

У Празі Михайло Кривинюк забезпечував себе, а згодом і свою сім'ю в основному репетиторством, однак громадську діяльність не полишав, зокрема цілеспрямовано працював з метою розширення українського соціал-демократичного руху. Його літературні здібності дозволили йому стати корисним у підготовці пропагандистських книжечок-«метеликів». Разом з Лесею Українкою шукав будь-якої нагоди використати закордонні періодичні видання, аби розповідати про українську культуру, репрезентувати окремішність національної ідентифікації українців. Вакації здебільшого Кривинюк проводив в Україні, зазвичай в Києві та Зеленому Гаю, куди його люб'язно запрошували Косачі. У їхній садибі, яка оживала літом, у нього навіть була своя кімната.

1907 р. на завершення вакацій він поїхав у Гнійницю, аби провідати батька, сестру Марусю. В рідній садибі Кривинюка знову несподівано арештували, позаяк уже два роки, згідно з наказом Волинського губернатора, його розшукувала поліція. Головне обвинувачення, як відомо з листа Петра Косача, – «преступная агитация среди крестьян» [9, с. 205]. На цей раз його тюремний досвід продовжило перебування упродовж трьох місяців у в'язниці в Острозі, місті його гімназійної молодості. Вся сім'я Косачів була стривожена і намагалася якимось чином посприяти звільненню Михайла. В Остріг родичі йому надсилали листи і короткі записки. Серед них особливо обнадійливі були рядки від Петра Косача, який підтримав зятя: «Не журіться, Михайло Васильович! С кем не бывает напасти – я Лилло в Жит[омир] не пушу, а поеду сам, сегодня в ночь (кстати, и дела у меня там есть). Объяснюсь со всяким начальством. Надеюсь, они поймут Вашу невинность и отпустят к нам» [9, с. 237]. Є підстави вважати, що клопотання Петра Косача зіграло вирішальну роль у звільненні Михайла Кривинюка. Вже у листопаді за нього внесли заставу у сумі 50 рублів, виділивши на сімейній раді частку приданого Лесі Українки, котра якраз тоді вийшла заміж за Климента Квітку. В січні 1908 р. на суді в Житомирі Михайло Кривинюк був остаточно виправданий. Дізнавшись про вирок, Леся Українка з полегшенням привітала сестру і її чоловіка: «Поздоровляю вас з покінченням тарапати³, бодай уже їх більше не було!» [7, с. 363]. Однак судова справа перекреслила наміри Кривинюка завершити освіту в Празі. Він прагне реалізувати себе в Україні. Розраджувати трохи дезорієнтованого товариша у скруті знову береться Леся Українка: «За Прагою дуже не жалуйте – хто може не їхати на чужину, хочби й прекрасну, той щасливий, хоч не завжди тямить своє щастя. І для Михалка [сина – С. К.] важно тепера жити на Україні» [7, с. 452]. Народження дітей, сина Михайла (1905-1993), а згодом Василя (1920-1987), змушувало батька насамперед турбуватися про достаток сім'ї. Михайло Кривинюк змінював різні посади, хоча бути дрібним урядовцем для його особистості було затісно, тяжів до викладацької та наукової роботи.

Радянська влада, як і Російська імперія, не бачила в особі Михайла Кривинюка лояльного громадянина. Саме тому він опинився у числі інтелігентів, яких було притягнуто до відповідальності у справі так званої «Спілки визволення України». Арештували Кривинюка 15 вересня 1929 р. Тож його ім'я міститься у списку 45 підсудних, навколо яких організували показовий театралізований процес покарання в Харківській опері 1930 р. Дослідники процесу СБУ називають фах Кривинюка по-різному – біолог, викладач, перекладач тощо. Однак зумовила цю розправу над інтелігентом передусім його активна участь у укладанні словників, що започаткував Інститут української наукової мови ВУАН у зв'язку з офіційною оголошеною політикою українізації. Науковими пріоритетами Михайла Кривинюка стала лексикографія у галузі сільського

² Це підтверджують віднайдені в чеському архіві листи та телеграма Лесі Українки від 15 травня 1903 р.

³ Тарапата – колотнеча, халепка, клопіт (діал.).

господарства, функціонування неологізмів. Він входив до Планово-бюджетної комісії ІУНМ, у документах слідства трапляються також визначення посади Михайла Кривинюка як вченої секретар цієї установи, редактор. Стан жахливого пригнічення, пережитого під час третього в його житті судового процесу, він описав у листі до дружини і синів. «Коли я вийшов на "катедру", мене зі всіх боків здушило [...] Почався допит. І десь враз не стало серця і скаламутився розум. Я опинився коло стовпа ганьби. Перед "виступом" я молив суд, щоб захватити в собі спокій і ясність думки, хтілось заховати душевну рівновагу, що належить людині розсудливій, поважній, за яку я мав себе. А справді я був, як рядовий школяр [...] Ганьба... Я був, як українська стара верба типова, що пастушки в ній випалили "душу": зверху щось жиє ще, зелене навіть, а душі нема...» [10, с. 421]. Протоколи слідства свідчать, що попри внутрішню розбитість Михайло Васильович відмовився підтвердити факт, що він вступав до такої міфологізованої організації, як СВУ. Однак діяльність науковця-лексикографа суд все-таки визнав злочинною та оголосив вирок – три роки позбавлення волі умовно (реабілітований 1989 р.).

Останні роки життя Михайла Кривинюка в умовах наростання пресингу тоталітарної системи важко назвати яскравими. Напередодні вторгнення в Україну гітлерівських окупантів Михайло Кривинюк поїхав до сина в Росію – «побачитись і відпочити та й застряг там (на Уралі)» [1, с. 108]. У листах близьким писав, що пережив дистрофію, не без самоіронії констатував, що чимало сил змушений витратити на «гонитву за калоріями», позаяк цього вимагав інстинкт самозбереження. Самотнього й недужого, його мучили думки про рідних, яким також було нелегко. В одному з останніх листів ділився невідступними питаннями: «Чи є що їсти там, де хто-небудь з моїх близьких знаходиться тепер?» [13, с. 248]. Загинув Михайло Кривинюк першого вересня 1944 р. внаслідок трагічного випадку – під колесами потягу у Свердловську. Після війни рідні не змогли знайти його могили.

З відстані часу реставрувати портрет Михайла Кривинюка допомагають спогади та епістолярна спадщина. З описів знайомих чоловік запам'ятовувався таким: «Великий, трохи вайлуватий, з розкішною темною бородою, він випромінював довкола себе доброзичливість. Завжди був готовий прийти на допомогу» [2, с. 20]. В архівах різних інституцій збереглося чимало його кореспонденцій, нині опублікованих здебільшого лише фрагментарно. Але відомо, що насправді він написав їх безліч, зокрема сотні своїм синам в останні роки життя.

Напрочуд місткими й інформативними є адресовані Михайлові Кривинюку листи від членів родини Косачів. Особливо цінним документом доби слухно вважають епістолярну комунікацію Лесі Українки та її побратима, сповнену надзвичайної широти та відкритості. Науковці черпають з неї уявлення про конспіративну роботу Лесі Українки та її товаришів з соціал-демократичної спільноти, їхню відданість національній справі. Спорадично в листуванні порушувалось питання незалежності України, що спричинило послідовне замовчування промовистої інформації в радянський період вітчизняної історії. В одному з листів Леся Українка доволі виразно висловлює власні погляди Михайлові: «Пора стати на точку, що «братні народи» просто сусіди, звязані, правда, одним ярмом, але в ґрунті річи зовсім не мають ідентичних інтересів і через те їм краще виступати хоч поруч, але кожному на свою руку, не мішаючись до сусідської "внутрішньої політики"» [7, с. 44–45]. Неодноразово молоді люди торкалися проблем мови, зокрема необхідності працювати на її розвиток у видавничій справі. Леся Українка очікувала одностайної підтримки Кривинюка, наполягаючи на відмові від двомовних пропагандистських брошур, оскільки «російської літератури і так виходить незмірно більше, ніж української, і грошей з української території пішло на те вже стілько, що пора нам «вертати своє» [7, с. 45]. Основна теза письменниці висловлена чітко: «...се не наше діло служити «обрусенію», хоч би й революційному» [7, с. 45]. Заходила в листах мова і про національну гідність, яку також треба було прищеплювати українцям, що мешкали в Російській імперії, де ставало актуальним питання боротьби з шовінізмом. Леся Українка наголошувала, що пора відмовитися від самоприниження в контактах з росіянами, рабської мови, яку часом використовували навіть українські інтелігенти. На її думку, «тоді тільки починається справді вільна, не шовіністична, але й не «рабья» національна психологія, коли чоловік каже: Я може б і вмів бути иншим, але не хочу і не потребу, бо я хоч не ліпший, так за те й не гірший від інших, принаймі від тих, що хотять мене на свій лад перестановити. Приймайте мене таким, як я є, і тим, ким я сам хочу бути, не ваше діло вибрати мені мову і звичаї» [7, с. 85]. Ці рядки з листа Лесі Українки слід вважати засадничими для політичної програми однодумців. Письменниці важило, аби її підтримав «побратим», відтак її цікавили його рефлексії: «Такий спосіб доказів, – пише вона Михайлові Кривинюкові, – заміряю я вживати скрізь, де буде треба, і хотіла б знати, наскільки Ви з тим згожуетесь» [7, с. 85]. Є підстави вважати, що принципові погляди Лесі Українки він повністю розділяв.

У листах знаходимо факти про лектуру Михайла Кривинюка, яка свідчить про його широку ерудицію, прагнення ознайомитися з резонансними науковими монографіями, орієнтування в модерних художніх тенденціях, інноваціях в живописі. Стає очевидним, що життєві шляхи острозького вихованця перетиналися зі знаковими людьми своєї доби – лідером світоглядного поступу Іваном Франком, письменниками Василем Стефанюком, Ольгою Кобилянською, Михайлом Яцковим, науковцями Володимиром Гнатюком, Михайлом Грушевським Дмитром Яворницьким та ін. Трапляються факти, що розкривають захоплення побратима Лесі Українки, серед яких варто виділити водняний спорт та риболовлю, до якої він захопив і свою дружину.

Водночас нині опубліковане листування Косачів містить чимало штрихів до характеристики Михайла Кривинюка як особистості. Насамперед згадують його стриманість і делікатність, відповідальність, надійність. Завдяки цим рисам він завойовував симпатію всіх, хто його знав. За темпераментом він справляє враження меланхоліка зі складною внутрішньою організацією. Був ранимий, тяжив до сумних рефлексій. Михайло Косач запевняв сестру Ольгу перед одруженням з Кривинюком, що той йому «подобався і подобасця багатьма своїми сторонами, головне – сердечністю і чисто природною гуманністю і участливістю...» [8, с. 221]. Ці риси прислужилися на довгі десятиліття вірному подружжю Кривинюків, у якому повсякчас панувала ніжність і взаємоповага.

Сповна оцінила вдачу товариша і майбутнього швагера Леся Українка, яка відразу побачила його «одважним і витривалим». Високо ставила такі іманентні риси його характеру, як доброзичливість, жертвність, тонкість натури. В одному з листів напівжартома писала: «Ваша лагідність більша, ніж у царя Давида...» [7, с. 177]. Саме Кривинюк з власної ініціативи підставив плече Лесі Українці у її чи не найбільш трагічний період життя, так званій «мінській трагедії», коли на її руках помирив Сергій Мержинський. Щойно завершилось його заслання в Астрахані, він приїхав до письменниці в Білорусь. Цей

крок назавжди підняв у її очах скромного товариша, про що свідчить один з листів письменниці до сестри Ольги: «Що до мене, то коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не марне слово. В яких би він відносинах не був до тебе, для мене він уже раз на завжди брат. Ще на новий рік наше з ним побратимство не було вже пустою формою, а потім ті страшні і незабутні для мене часи, що ми вкупі з ним пережили в Мінську зробили його мені ще ріднішим, показали мені всю одвагу і разом з тим ніжність його серця [6, с. 267]».

Лицарську шляхетність і делікатність Михайла Кривинюка виразно репрезентує його довгий лист Лесі Українці, у якому він повідомляє про смерть її батька. Адресант якнайдетальніше описує останні дні і години Петра Косача, називаючи його «благородною людиною з великою душею». У цьому скрипті виразно оприявнюється його здатність віддавати належне гідним особистостям, що властиво натурам непересічним. «Благородство душі П[етра] Ант[оновича], – пише він посестрі, – зосталось до останньої хвилини; тяжка хвороба не подолала того, що робить людину благородною» [8, с. 101].

Довіра Кривинюкові з боку Лесі Українки була винятковою. Зізнавалася тільки йому, аби не засмучувати рідних, «під великим секретом», звістками про ускладнення хвороби, не сумніваючись в тому, що побратим, як ніхто, буде перейматися її здоров'ям. У випадку конфліктів, які глибоко зачіпали письменницю, вона також вважала за необхідне поділитися найдрібнішими деталями з Михайлом, а він, своєю чергою, підтримував її і словом, і ділом. Показово, що йому вона фактично надсилала всі листи або їхні копії, які стосувалися так званої «трушадки» – колізії, викликаної тим, що художник Іван Труш свавільно продав портрет письменниці польському графові Леону Пінінському.

Показово є еволюція звертань Лесі Українки у листах. Якщо спочатку вона починала їх словами «Шановний і дорогий Товаришу», то згодом – «Дорогий брате», а ще пізніше – просто по-дружньому «Дорогий Михалю». Нерідко підписувала листи «Ваша сестра Леся». Натомість Михайло Кривинюк звертався «Дорогая Леся» або ж називав її «Зея», як у дитинстві нарекли її найрідніші люди.

Дружба Лесі Українки і Михайла Кривинюка відбилась і в красному письменстві, найвиразніше – у трьох віршах. Перший з них, «Уривки з листа», є віртуальною розмовою ліричної героїні з арештантом. В автографі є присвята другові Михайла Кривинюка Іванові Стешенкові. Як вказує Надія Колошук, «через М. Кривинюка передавалися численні листовні привітати для «І. М.», який був заарештований і відсидів п'ять місяців у Лук'янівській в'язниці, після чого позбавлений права викладати та висланий із Києва [3, с. 242]. Однак в збірному образі ув'язненого «товариша» цілком вгадується і постать Михайла Кривинюка. Безпосередньо побратимові Леся Українка присвятила ялтинські поезії, написані вільним віршем, «До товариша» (1897) та «Весна зимова» (1898), що увійшли до циклу «Кримські відгуки». Історія створення першої з них також пов'язана з часом перебування Михайла Кривинюка у зловісному Лук'янівському острозі. Початок поезії авторка повторює і в приватному листі до заарештованого друга:

Чі згадали хоч раз Ви про мене в турмі,
Як про Вас я спогадую хвора?
Так ростинам бракує життя в вохкій тьмі,
Як обом нам бракує простора [5, с. 431].

У вірші «Весна зимова» основна увага сфокусована на південному урбаністичному пейзажі, який сповна захоплює обсерваторку. Однак вона не перестає подумки літати «по всіх українках», відчувати на відстані постійний зв'язок з дорогим для неї в'язнем:

Раптом чогось я згадала велику, сувору будову,
Брами з важкими замками, сторожу й високу ограду,
А за огорою – вас, мій товаришу, в клітці тюремній.
Що, коли ви не спите в сю хвилину?
Що, коли місяць крізь ґрати освічує стіни порожні
Світлом холодним і жаским? – Ви, може, в вікно подивились,
Може, вам видко при місяці місто і вулиці, й гори... [12, с. 197]

І це видіння тривожить сумління та не дає можливості сповна зосередитися на замилуванні нічним красвидом, спонукає ліричну героїню покинути балкон та поринути у тугу.

Михайлові Кривинюку нерідко Леся Українка надсилала свої нові тексти, довіряючи його художньому смакові, ділилася творчими планами, долею рукописів. Знаючи про щирі прихильність побратима до її таланту, регулярно повідомляла про нові публікації. Знаковим є уточнення до одного з таких повідомлень – «хай радується Ваша остріжська душа!» [6, с. 247]. З часом Кривинюк фактично став видавничим агентом письменниці.

Остання важка функція побратима – роль розпорядника на похороні Лесі Українки в Києві 7 серпня 1913 р. Адже на все життя вона для нього залишилася єдиною цілісною «правдивою» людиною, яку йому довелося лише один раз зустріти у житті [9, с. 337].

Утім, надалі вірний товариш продовжував самовіддано служити пам'яті письменниці. Пріоритетною справою подружжя Кривинюків стала публікація творчих та біографічних матеріалів, які б давали нащадкам якнайповніше уявлення про Лесю Українку, і це було надважливо в умовах фальшування істин, до яких планомерно вдавалася вульгарна тоталітарна система. Ця справа не давала спокою, як «тяжка смертельна хвороба рідної (улюбленої) дитини», а метою спільних зусиль Кривинюк вважав «"продукцію" – наслідок нашої пошани й любови до Небіжки – слишимий "лебедячий" дует» [13, с. 257]. Однак завершувати роботу над задуманим змушена була Ольга Косач-Кривинюк сама, в еміграції, готуючи до видання безцінну книгу «Леся Українка. Хронологія життя і творчости» (Нью-Йорк, 1970).

Отже, є всі підстави вважати Михайла Кривинюка визначним уродженцем Острозчини, вихованцем острозького освітнього центру. Людина широкого кругозору, активний громадянин, він увійшов до числа української еліти перших десятиріч ХХ ст. Біографія Михайла Кривинюка поступово набирає чіткіших обрисів завдяки новим знахідкам та роботі низки дослідників. Історія трьох його арештів сповна розкриває епоху, яку він репрезентує. Унікальним є тісне спілкування Кривинюка з Лесею Українкою, яка високо цінувала його інтелектуальні та моральні властивості. Листи письменниці до побратима містять важливі штрихи до характеристики його світогляду та психологічного портрету. Вона вбачала у своє-

му товаришеві надійну опору, здатного на самозречення лицаря і вразливу «остріжську душу» з бездоганим естетичним смаком. Епістолярна та наукова спадщина Михайла Кривинюка заслуговує подальшої систематизації та більш ретельного вивчення істориками, культурологами, філологами.

Література:

1. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів, 1999. 269 с.
2. Диба А., Шалагінова О. Найкраща лілея з родинного саду Косачів. Київ: Саміт-книга, 2020. 256 с.
3. Колошук Н. Про вірш Лесі Українки «Уривки з листа». *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2019. № 26. С. 241-244.
4. Кривинюк М. Curriculum vitae. Url: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3197507-ridkisni-dokumenti-pro-zitta-rodini-lesi-ukrainki-pokazali-u-vinnici.html>
5. Леся Українка. Листи: 1876–1897. Київ : Комора, 2016. 512 с.
6. Леся Українка. Листи: 1898–1902. Київ : Комора, 2017. 544 с.
7. Леся Українка. Листи: 1903–1913. Київ : Комора, 2018. 736 с.
8. Листи так довго йдуть... : Знадоба архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упорядкув. С. Кочерги. Нью-Йорк, 2002. 308 с.
9. Мірошніченко Л. Пам'ять про Лесю Українку (з листування Кривинюків 1929–1930-х років). *Леся Українка і сучасність*. Луцьк, 2010. Т. 6. С. 335-343.
10. Пристайко В. І, Шаповал Ю. І Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. Київ : Інтел, 1995. 448 с.
11. Пчілка О. Твори. Київ : Дніпро, 1988. 583 с.
12. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Т. 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори. Луцьк, 2021. 928 с.
13. Щукіна І. Родина Кривинюків у роки війни (за спогадами й архівними матеріалами Л. А. Мищенко). *Леся Українка: доба і творчість*. Луцьк, 2009. Т. 2. С. 197–283.